

vendar pa se delitev na osnovi oblike jantarnega člena oziroma razmerja med njegovo velikostjo in velikostjo (loka) fibule ne zdi prepričljiva. Togo deluje tudi uvrščanje fibul, ki so skoraj zagotovo nosile jantarno oblogo, med "ločne fibule s pravokotnim prerezom loka", na kar pa avtorica sicer opozori. Po drugi strani bi natančneje delitev zaslužile nekatere druge fibule, ki so bile zaradi unikatnosti ali maloštevilnosti združene v večje skupine, npr. dvodelne kačaste fibule, čolničaste in sangvisuga fibule, "različne ločne fibule" ali "fibule z različnimi zaključki noge".

Pri poimenovanju tipov je diskutabilna tudi uporaba izraza različica (*Variante*): kot različica tipa (*Typ Peschiera, Variante Podumci*), kot sinonim izraza tip (*Typ Osor, Variante A*), kot oblikovna skupina (*Sanguisugafibeln, Variante A, Variante B*).

Katalog ima standardno zgradbo: opis tipa oziroma skupine fibul; seznam posameznih primerkov s pripadajočimi podatki; komentar, ki osvetljuje njihovo uporabo, časovno in prostorsko razširjenost.

Katalog ilustrirajo kvalitetne (številne nove) risbe v merilu 1:2. Razprostranjenost fibul na zamejenem področju je prikazana na 17 kartah. Nekoliko bode v oči različna gostota, kar je posledica kartiranja sorodnih tipov na isti karti. Resnično moteče je to le v primeru kačastih fibul, ko je vseh enajst časovno in oblikovno zelo raznolikih tipov brez potrebe združenih na eni karti. Ta je nepregledna, razlike med razširjenostjo "starejših" in "mlajših" ali "istrskih" in "liburnijskih" tipov ne pridejo do izraza, za nameček pa se je na karto prikradla tudi napaka.

Kljub omenjenim pripombam je tudi ta zvezek serije PBF zelo uporaben in dobrodošel, zaradi bližnje in strateško pomembne lege pa za nas še posebej zanimiv.

Andrej PRELOŽNIK

Mirjana Sanader: *Tilurium I. Istraživanja - Forschungen 1997-2001. Dissertationes et Monographiae 4.* Arheološki zavod Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Golden Marketing, Zagreb 2003. ISBN 953-212-132-3. 341 strani, 46 tabel, 35 slik med tekstem, 10 kart.

V pričujočem zvezku *Dissertationes et Monographiae M. Sanader* s sodelavci predstavlja projekt *Rimski legijski logori u Hrvatskoj - Tilurij*. Avtorica predstavi rezultate arheoloških izkopavanj obzidja in nekaterih stavb v notranjosti (7-86). M. Doneus interpretira zračne posnetke (87-108), ki so lahko v veliko pomoč pri pridobivanju dodatnih informacij o notranji organizaciji približno 12 ha velikega tabora in morebitni uporabi prostora izven obzidanega območja. Med raziskavami so bili odkriti številni predmeti za vsakdanjo uporabo. Arheološke najdbe so analizirane ter kataloško in slikovno predstavljene v posebnih prispevkih. Keramične najdbe je obdelala Z. Šimić-Kanaet (109-188), novčene in kovinske (219-256) T. Šeparović, koščene D. Tončinić (257-270) ter steklene Z. Buljević (271-356).

Tilurij (*Tilurium*) na Gardunu v bližini Trilja je ležal v zaledju Salone (*Salona, Salonae*) današnjega Solina. Stal je na severozahodnem delu planote, ki se dviga nad desnim bregom reke Cetine (*Hyppus flumen*). To območje je bilo poseljeno že v prazgodovinskem obdobju. Ostanke obzidja prazgodovinskega gradišča (*gradina*), t. i. Prizida, so še danes dobro vidni na mestu vhoda v tabor. S te točke je bilo moč nadzorovati promet po reki ter prehod čez njo. Cesta iz Salone se je na mestu današnjega Trilja (*Pons Tiluri*) razcepila proti severovzhodu na Delminij (*Delminium*) in proti jugovzhodu proti Naroni. Tabor Tilurij je skupaj s taborom Burnum, kastelom Brigeste (Gračine) in še nekaterimi manjšimi kasteli predstavljal neke vrste limes proti notranjosti province Dalmacije.

V taboru je sprva bivala deseta hispanska legija (*Legio X Hispana*), ki jo je zamenjala sedma legija (*Legio VII*). Ko je ta

sredi 1. st. n. št. odšla v Viminacij (*Viminacium*), so v taboru bivala manjše vojaške enote, ale in kohorte. Kasneje so imeli v njem svojo postajo beneficiariji, cestna in finančna policija (*beneficarii consularis*).

Prostor legijskega tabora je na severu omejen s strmimi stenami, na vzhodu pa z reko Cetino. Proti jugu in zahodu teren naravno ni zaščiten. Ta del so Rimljani še posebej utrdili z monumentalnim obzidjem v tehniki *opus caementicium* z veliko lesenih tramov, ki je danes na nekaterih mestih vidno v temeljih. V osrednjem delu tabora, kjer so praviloma stala poslopja legijskega poveljstva, stanovanjski del za poveljnike in nekatere javne zgradbe, so bili odkriti deli mozaičnih tlakov iz dveh faz. Starejši, kvalitetnejši, mozaik so sestavljale modre, črne in bele kockice, mlajšega pa sive, črne, bele in rdečkaste. Cisterna za vodo, z obokanim stropom, ki je počival na sistemu stebrov in pilastrov, je lahko vsebovala do 1044 m³ vode. Voda je iztekala po kanalu na jugovzhodnem vogalu. Za potrebe čiščenja so bile zgrajene kamnite stopnice ob južni steni cisterne. V stavbi, dolgi 67 m, ki je imela na južnem zidu osemindvajset kontraforjev, so ob raziskavah v notranjosti odkrili številne manjše prostore. Težko je reči, čemu je bila namenjena, a M. Sanader se nagiba k tezi, da gre za žitnico (*horreum*).

Pred nami je kvalitetno delo s korektno predstavljenimi arheološkimi raziskavami in analizo drobnega inventarja. Predstavlja prispevek k poznavanju legijskih taborov v Dalmaciji in dobro izhodišče ter spodbudo za njihovo nadaljnje raziskovanje.

Barbara NADBATH

Mirjana Sanader: *Antički gradovi u Hrvatskoj [Ancient Cities in Croatia]*. Školska knjiga, Zagreb 2001. ISBN 953-0-61903-0. 149 strani, ilustrirano.

V knjigi avtorica na poljuden način predstavi antična mesta na območju današnje Hrvaške. Teksti so nastali med leti 1994 in 2000 v obliki prispevkov za *Croatia Flight Magazine*.

V uvodu so predstavljena dogajanja na območju vzhodne jadranske obale v zadnjem tisočletju pr. n. št. V 8. st. pr. n. št. se je pričela grška kolonizacija sredozemskega prostora. Grške kolonije so bile v 6. st. pr. n. št. razprostranjene od Španije na zahodu do Ponta in Cipra na vzhodu. V tem času se je pričela tudi grška kolonizacija vzhodnojadranske obale. V 6. st. pr. n. št. je bila ustanovljena kolonija na Korčuli, v 4. st. pr. n. št. pa kolonija Isa na Visu. Pred začetkom kolonizacije v 6. st. pr. n. št. je potekala intenzivna trgovina med ilirskim skupnostmi ter Grki. O tem priča prisotnost luksuznih predmetov, kot je korintska keramika iz 7. st. pr. n. št., na številnih ilirskih najdiščih.

V 5. st. je na južnem delu vzhodnojadranske obale nastalo močno ilirsko kraljestvo. V antični virih so opisane številne bitke med grškimi priseljenci in Iliri. Vzroke lahko iščemo tudi v ilirskem gusarjenju, ki je bilo trn v peti tako grškim kolonijam in njihovim zaveznikom kot kasneje Rimljanom. Slednji so leta 168 pr. n. št. v želji po prevladi na Jadranu dokončno zlomili ilirsko kraljestvo in utrdili protektorat nad dalmatinskimi otoki in obalo. S sklepanjem zavezništev pa so pridobili nadzor nad celotno vzhodnojadransko obalo. Številne vojne med Rimljani in lokalnimi skupnostmi so se vrstile vse do leta 9. n. št., ko je z zadušitvijo panonsko-dalmatinskega upora zavladal mir.

V posameznih poglavjih avtorica predstavi kratko zgodovino mest ter izpostavi ključne dogodke za nastanek in propad mesta. S fotografskim materialom predstavi pomembnejše arhitekturne ostaline in arheološke najdbe. Prestavljena mesta lahko združimo v dva sklopa: mesta vzhodne jadranske obale in otokov ter mesta na območju med Dravo in Savo.

Mesta na otokih-Mljet (*Melita*) (31-36), Faros (*Pharos*) oz. Stari grad na otoku Hvaru (36-40), Isa (*Issa*) oz. Vis na otoku Vis (119-126) in Arba oz. Rab na otoku Rab (133-136) ter obalna mesta Histrije in Dalmacije-Parentij (*Parentium*) oz. Poreč (61-74), Pola oz. Pula (75-84), Jader (*Iader*) oz. Zader (127-132), *Narona* oz. Vid kod Metkovića (49-54), Enona (*Aenona*) oz. Nin (55-60), Salona (*Salonae, Salona*) oz. Solin (89-98), *Aspalathos* oz. *Spalatum* oz. Split (99-112) so prve urbanizirane naselbine na vzhodnojadranski obali. Nekatere so nastale kot grške kolonije (Isa), druga so se razvila iz grških trgovskih emporijev (Narona). Ostale so nastale z rimsko urbanizacijo naselij zavezniških ali poraženih lokalnih skupnosti. Večina mest je imela proti koncu 1. st. pr. n. št. že mestno upravo, rimske oblike oblasti, kulture in religije. Njihovi prebivalci so služili v rimski vojski. Druga polovica 1. st. pr. n. št. je čas velikega razcveta obalnih mest. V času vladanja Cezarja in Avgusta številna mesta dobijo kolonialen status (Pola, Parentij, Jader, Salona itd). Salona, ki je bila največje mesto province Dalmacije, se je razvila iz delmatskega naselja. V 1. st. pr. n. št. je bila v državljanski vojni med Cezarjem ter Pompejem na strani zmagovalca in je prevzela vlogo vodilnega mesta v provinci.

V obalnih mestih se je zgodaj uveljavilo krščanstvo. Parentij in Salona sta postali močni škofijski središči. Propad obalnih mest se je pričel šele z vpadom Avarov in Slovanov, vendar je v večini mest antični raster ohranjen skozi srednjeveško pozidavo.

Od sredine 2. st. pr. n. št. so Rimljani večkrat prodrli na območje med Savo in Dravo. Dokončno je ta prostor zavzel Oktavijan v pohodu med leti 35 in 33 pr. n. št. Upori proti rimski okupaciji so se nadaljevali vse do leta 9. n. št., ko je z zadoščitvijo upora obeh Batonov zavladal mir. Rimljani so ob zasedbi najprej vzpostavili upravo in uvedli rimske oblike oblasti. Na meji so razporedili vojne formacije z utrjenimi tabori, manjšimi kasteli, utrdbami in opazovalnimi stolpi. V nova mesta, ki so jih postavili v neposredni bližini naselij lokalnih prebivalcev, so naseljevali rimske državljane in veterane, kar je pospešilo romanizacijo. Avtorica s tega območja predstavi mesta Adautonijo (*Adautonia*) oz. današnje Ščitarjevo (11-16), Akve Iase (*Aquae Iasae*) oz. Varaždinske Toplice, (17-24), Cibale (*Cibalae*) oz. Vinkovci (25-30), Murso (*Mursa*) oz. Osijek (41-48), Siscijo (*Siscia*) oz. Sisak (83-87) in *Ad Fines* oz. Topusko (113-118). Z obdobjem miru v 1. st. n. št. se je pričel razcvet trgovine, obrti in vzpona mest. Večji razcvet ta mesta doživijo v času po markomanskih vojnah in za časa vlade Septimija Severa. Obdobje blagostanja pa traja vse do konca 4. st. Neposredna bližina meje, ki je nekoč omogočila nagel razcvet, je bila v času pozne antike vzrok za nagel propad mest.

Najpomembnejša mesta na tem območju so gotovo Mursa, Siscija in Cibale. Ustanovljena so bila na strateških pozicijah ob plovnihih rekah in pomembnih prometnih komunikacijah. Zgodaj so dobila mestne pravice; Siscija je postala kolonija v času vladanja Vespazijana, za Trajana je mesto dobilo častni naziv. Mursa je prejela kolonialni status za časa vladanja Hadrijana, Cibale pa so postale v obdobju vladanja Hadrijana municipij in kolonija za Septimija Severa. V Sisciji je bila v času barbarskih vpadov tovarna orožja. Pod Galijenom pa je pričela delovati tudi kovnica denarja. V vseh treh mestih so zgodaj nastale močne krščanske skupnosti.

Knjiga pred nami na berljiv, poljuden ter hkrati strokoven način, z atraktivnim fotografskim gradivom in smiselno izbranimi izseki iz zgodovine posameznih mest predstavi širitev, razcvet in zaton antičnih mest na območju današnje Hrvaške. Predstavljena so vsa mesta, ki so v antičnem obdobju predstavljala pomembno trgovsko, religiozno ali obrtniško središče. Knjiga je lahko v veliko pomoč dijakom in študentom, ostalim zainteresiranim pa ličen vodič na poletnih potepanjih.

Barbara NADBATH

Maria Cecilia D'Ercole: *Importuosa Italiae litora. Paysage et échanges dans l'Adriatique méridionale à l'époque archaïque.* Centre Jean Bérard. Études 6. Naples 2002.

Zelo zanimiva knjiga je nastala iz doktorske naloge, ki jo je avtorica zagovarjala decembra 1993 na Univerzi Paris-I. Knjiga je tudi oblikovno-tehnično privlačna, če spregledamo pomankljivo citirana slovanska imena, škoda je le, da ni stvarnega kazala. Obravnava trgovske stike na območju zahodne jadranske obale, torej antičnih regij Davnije in Samnija v arhaiski dobi. To so bili nevarni odseki obale skoraj brez pristanišč - od tod iz Plinija vzeti latinski naslov -, ki so se jih tedanji pomorci kljub bogatim izkušnjam na morju bali, moderni raziskovalci pa pogosto zanemarjali. Avtorica se je odločila, da monografsko obdela jadransko obalo od izliva reke Ofanto do reke Biferno, ki so jo v času med 8. in 6. stoletjem pr. Kr. naseljevali Frentani na severu in Davnijci na jugu in ki vključuje znamenit rt Garganum/Monte Gargano ter z legendo o Diomedu povezano mesto Arpi in znana arheološka najdišča kot Campomarino, Manacorda, Monte Saraceno, Coppa Navigata, Cupola, Salpi, Canosa. Zaradi primerjav in kompleksnosti gradiva avtorica velikokrat v svojih raziskavah poseže izven meja, ki si jih je postavila. Veliki zgodovinski preobrti, ki so se tedaj dogajali na Balkanskem in Apeninskem polotoku, so se teh krajev le bežno dotaknili, vendar pa so se ti procesi odražali tudi tu, kar je lepo razvidno prav iz trgovskih stikov.

Najdbe, ki jih avtorica preučuje, so heterogene, skuša jih postaviti v topografski in zgodovinski kontekst. Za topografijo so poleg modernih raziskav posebej pomembni podatki antičnih geografov in zgodovinarjev. Zanimivi geografski podatki izvirajo iz periplov, opisov plovbe, ki so črpali še iz minojske in mikenske tradicije in v 6. stoletju in poznejših časih zapisovali prek ustnega izročila ohranjene podatke tedanjih izkušenih morjeplovcev, ki so jih prenašali iz roda v rod. Opisi obal so imeli čisto praktični cilj: olajšati plovbo po Sredozemlju s pomočjo čim točnejših podatkov o obali in njenih morebitnih nevarnostih, dolžini plovbe, pristaniščih in o neposrednem zaledju, predvsem ob izlivih večjih rek. Opis obal v t.i. Psevdo-Skilakovm Periplu je pomemben za obe jadranski obali: nastajal je dvesto let od 6. do 4. stoletja, ko je bil zapisan z vsemi dotedanjimi podatki v obliki, v kakršni se je ohranil do danes. Pomembni viri za zahodno jadransko obalo so tudi Pomponij Mela in Strabon ter Plinij. Strabon npr. omenja tri pristanišča Frentanov: Orton, Histonium in Buca, slednje morda Campomarino. Posebej pomemben za plovbo je bil znameniti Mons Garganus z otoki Tremiti nasproti. Na določenih odsekih so lagune omogočale varnejšo plovbo, primerno za ustavljanje in kupovanje soli, ki je bila ena najbolj iskanih dobrin. Primerni za pristajanje so bili tudi izlivih večjih rek, posebej zato, ker so vodile direktno iz morja v notranjost in k novim tržiščem.

Trgovinski stiki z Grčijo so bili prastari: pomorci iz Egejskega morja so v mikenskem obdobju prihajali v Japigijo, severno Davnijo in v območje delte reke Pad. Nekateri so s to najstarejšo fazo trgovine med Grčijo in Jadranom povezovali legendo o Diomedu. Stiki z Grčijo se kažejo v sledovih metalurških dejavnosti, npr. v kraju Coppa Navigata, ter v ostankih monumentalnih skulptur, ki so jih odkrili v krajih Tiati, Bovino in Monte Saraceno. Po omenjeni mikenski fazi so stiki z Grčijo zelo oslбели, vse do 6. stoletja, ko so spet oživeli. Začeli so uvažati bronaste predmete iz Peloponeza, keramiko iz vzhodne Grčije ter atiške vaze. Na sosednji obali pa je bil uvoz korintskih izdelkov, amfor in druge keramike velik že od ustanovitve korintskih kolonij v Korkiri, Epidamnu in Apoloniji v 8. in 7. stoletju pr. Kr. Korintski izdelki so prihajali predvsem v južno Ilirijo, Salento, Pevcetijo in Epir. Zanimivo, da je istočasno uvoz iz etruščanskih mest v južni Apuliji zelo redek, zato je nenavadno, da so se leta 524 pr. Kr. Etruščani, Davnijci in Umbri povezali v boju proti Grkom iz Kum, da bi si zagotovili Kampanijo, za katero so se vse bolj zanimali Atenci in drugi Grki. Izjemno je, da je v 6. stoletju v Davnijo prispela celo